

DIALECTALISMES I DICCIONARIS: ENTRE LA TRADICIÓ I LA VARIACIÓ

IMMA CREUS

icreus@filcat.udl.es

RODOLF GONZÁLEZ

JOAN JULIÀ

jjulia@filcat.udl.es

Universitat de Lleida

Resum. Els autors reflexionen sobre la representativitat dels *dialectalismes* inclosos en algunes obres lexicogràfiques catalanes, atenent als problemes que es deriven de la selecció lèxica pròpiament dita i de l'abast semàntic d'aquestes unitats. S'hi afegeixen, alhora, aspectes inherents al component lèxic, com ara la variació interna o externa a què està sotmès. Els exemples adduïts provenen en gran part de la recerca duta a terme per a l'elaboració del *Diccionari de la pronúncia del català nord-occidental (lleidatà)*.

Paraules clau: Lexicografia, dialectologia, variació.

Abstract. *Dialects and Dictionaries: from Tradition to Diversity*. The authors reflect on the presentation of dialectal features in some Catalan lexicographical texts, paying special attention to those problems which derive from lexical selection and the semantic scope of these units. At the same time, to these are added aspects inherent in the lexical component such as the internal or external variation they undergo. The examples used come in large part from research carried out for the preparation of the *Pronunciation Dictionary of North-western Catalan (Lleida variety)*.

Key words: Lexicography, dialectology, variation.

1 Introducció

La relació entre els *dialectalismes* d'una llengua, entesos com els mots propis d'un dialecte, i els *diccionaris*, o obres lexicogràfiques en sentit genèric, es basteix a partir d'una mateixa matèria primera: les unitats lèxiques d'aquesta llengua. De fet quan aprenem a parlar, ja sigui la nostra llengua materna o una llengua estrangera, aprenem sobretot a emprar *paraules*. Certament,

el procés d'adquisició de la competència lèxica es converteix en un 'procés de sedimentació' que es caracteritza bàsicament per dos aspectes: per l'ampliació i la renovació constants. En ambdós casos, aquest procés sovint es produeix de forma inconscient. Tanmateix, el cabal lèxic que qualsevol persona va acumulant de forma creixent es converteix també en matèria primera de reflexió lingüística. D'aquesta tasca se n'ocupen bàsicament la lexicologia i la lexicografia.

L'interès pel lèxic de la llengua catalana ha estat diferent al llarg del temps. És per aquest motiu que, com estableix Solà [21, p. 89–90], és possible distingir quatre etapes en la història de la lexicografia catalana:

1. època medieval, on predominen els vocabularis destinats a l'ensenyament del llatí;
2. Renaixement i èpoques posteriors, que es caracteritzen pels vocabularis i glossaris elaborats per interpretar obres catalanes més antigues;
3. segle XIX, que es caracteritza per la desorientació quant a l'establiment de criteris i la finalitat de les obres lexicogràfiques i
4. segle XX, que s'inicia amb un període poc crític però que va adaptant-se a les necessitats de la llengua catalana i que permet ja en el primer terç de segle enllestir el primer diccionari normatiu [8].

El balanç del segle XX es completa amb referents lexicogràfics importants: *Diccionari català-valencià-balear* [DCVB] [1] d'A. M. Alcover i F. de B. Moll, *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana* [DE-Cat] [5] de Joan Coromines, o el *Diccionari de la llengua catalana* [DIEC] [10]. El recompte, però, no s'acaba aquí ja que "d'uns anys ençà, la tasca lexicogràfica ha experimentat l'avenç gairebé simultani de dues tendències complementàries: la generalització i l'especialització" [17, p. 96]¹ que ha afavorit la publicació de diccionaris de diferents característiques: monolingües, bilingües, plurilingües, tècnics, visuals, etc. Actualment la lexicografia constitueix també el camp d'estudi de dos dels projectes més importants en què està treballant la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans: la segona edició del diccionari normatiu [10] i el *Diccionari del català contemporani*

¹En aquest article podeu seguir amb detall quina ha estat la producció lexicogràfica durant els anys 1995–1997.

[DCC]².

L'objectiu del nostre article, tanmateix, no consisteix a avaluar el contingut d'aquestes obres ni les característiques del tractament lèxic que ofereixen, sinó que s'ocupa d'un aspecte molt específic tant pel que fa a les unitats lèxiques pròpiament dites com a les obres lexicogràfiques que en determinen l'anàlisi. Així, doncs, bastirem el nostre treball a partir del cabal lèxic que proporciona el que s'anomena *lèxic autòcton* d'una zona, *vocabulari patrimonial*, o *dialectalismes*, i més concretament, a partir de l'experiència dels autors en l'elaboració del *Diccionari de la pronúncia del català nord-occidental (lleidatà)*³.

2 Dialectalismes i diccionaris

La inclusió de dialectalismes –amb l'accepció que dóna el DIEC [10, p. 614] de 'mot dialectal'– ha estat habitual tant en els diccionaris descriptius com en els normatius. De fet, en lexicologia és imprescindible de plantejar-se la qüestió de la diferència dialectal abans de procedir a una descripció de la llengua catalana [2, p. 22]. En els diccionaris descriptius –és el cas del DECat o del DCVB– el tractament que han rebut aquests mots es pot resseguir a través de dos vies d'informació: per un costat, la que aporta la pròpia descripció del mot on sovint trobem referències al seu ús, i per l'altre, a través de les transcripcions fonètiques que especifiquen l'àmbit geogràfic en què es produeixen.

En el cas dels diccionaris normatius en tenim només dos punts de referència. En el *Diccionari general de la llengua catalana* [DGLC] [8] de Pompeu Fabra l'admissió de dialectalismes passà pels criteris configuradors del diccionari⁴ i, més específicament, pel que s'ha considerat una doble dialèctica incloent-excloent [14]. Pel que fa al primer criteri, que és el que aquí ens in-

²L'any 1996 va aparèixer el *Diccionari de Freqüències. 1. Llengua no literària*, dirigit per Joaquim Rafel, elaborat a partir del *Corpus textual informatitzat de la llengua catalana* que ha de servir de base també per a l'elaboració de l'esmentat diccionari descriptiu de la llengua catalana (DCC).

³Aquest projecte d'investigació, finançat des de l'any 1995 per la Universitat de Lleida, el duu a terme el grup de recerca *Fonètica descriptiva del català*, adscrit al Laboratori de Fonètica "Pere Barnils" de l'esmentada universitat. El projecte s'ha beneficiat de la concessió d'una beca predoctoral del Comissionat per a Universitats i Recerca de la Generalitat de Catalunya (ref. 1995FI 06701). Vegeu-ne la presentació i alguna mostra de la seva elaboració a Julià i Muné [12, 13].

⁴Aquests criteris apareixen recollits a *Criteris sobre la incorporació de variants lexicals en el «Diccionari general»* [9, p. 81–83].

teressa, Fabra inventaria “mots dotats [...] de caràcter vinculatori per a tota la comunitat lingüística, és a dir, mots que haurien de tendir a constituir-ne el lèxic comú, alhora que descarta mots que han restat diatòpicament o diacrònicament aïllats, és a dir, dialectalismes i arcaïsmes que difícilment podrien assumir tots els parlants de l’actual present,” [14, p. 71–72]. Hereu de la tradició fabriana i, per això mateix, conscient de la necessitat d’exalçar la unitat de la llengua catalana, l’Institut d’Estudis Catalans va plantejar-se quin era el lloc que els dialectalismes havien d’ocupar en el nou diccionari normatiu de la llengua catalana: el *Diccionari de la llengua catalana* [10]⁵. Com a declaració de principis se subratlla que “tots els parlars [de la llengua catalana] són la mateixa llengua” [10, XXVI]; com a conseqüència directa s’hi fan desaparèixer “les marques que senyalaven certes formes com a dialectals” i s’incrementa “la presència de mots de tot arreu de la seva geografia” [10, XXVI].

Malgrat aquestes intencions declaratives, el cert és que en els dos casos es pot plantejar un dels primers problemes que afecta la inclusió de dialectalismes en qualsevol obra lexicogràfica: el seu grau de *representativitat*, i si es vol també, el grau de *satisfacció* de les persones que s’identifiquen amb aquestes unitats lèxiques presents –o absents!– en un diccionari. Les repercussions que en el seu moment va tenir el DGLC ja han estat apuntades en algun treball [21] en la mesura que en l’obra fabriana es troben a faltar paraules emprades de forma habitual en alguns dialectes: *cruïar* ‘esberlar’, *trempar* ‘amanir’, etc. –per al mallorquí–, *balgador* ‘gronxador’, *buixir* ‘lladrar’, etc. –per al nord-occidental– o *apegar* ‘encomanar’, *atalbar* ‘ensopir’, etc. –per al valencià– [21, p. 167]. Altrament, hi tenen cabuda dialectalismes d’àmbit més reduït, circumstància “que sens dubte obeeix a la falta de dades dialectològiques fiables i abundants, però que representa un desequilibri notable en la representació dels diversos àmbits dialectals” [21, p. 67].

Aquestes mateixes observacions poden ser fetes en relació amb els dialectalismes que el DIEC ha inclòs o exclòs. Pel que fa a l’àmbit nord-occidental, s’han admès mots com *antosta* ‘envà’, *apegar* ‘contagiar’, *tavelleta* ‘mongeta verda’, etc. Ara bé, per què no s’han incorporat mots com *llangost*, *mangrana*, *safranòria* ‘pastanaga’, etc., o per què no s’ha incorporat l’especificitat semàntica de mots com ara *birbar* amb el sentit de ‘esporgar’?⁶ Apuntem,

⁵Per a més informació sobre aquest tema, podeu consultar *L’elaboració del «Diccionari de la llengua catalana». Criteris aprovats per la Secció Filològica* [11, p. 11–53].

⁶Aquests exemples formen part de la proposta que en el seu dia va fer Ramon Sistac, dialectòleg de la Universitat de Lleida, a petició de l’IEC. A ell hem d’agrair haver-nos deixat consultar aquesta llista.

doncs, un dels aspectes que reprendrem més endavant i que constitueix un altre element important en el tema que tractem. A més de la selecció dels dialectalismes com a incorporacions lèxiques en un diccionari, cal tenir en compte també quin és el seu abast semàntic.

3 Entre la tradició i la variació

La fonètica ha estat sens dubte la base de l'establiment de la divisió dialectal del català. Tanmateix, al costat de les diferències fonètiques, a les quals se n'afegeixen d'altres de morfològiques, és habitual de trobar alguna dada diferencial quant al lèxic. Així doncs, Joan Veny presenta com a lèxic específic del català oriental mots com *mirall*, *noi*, *llombrígol*, *xai* o *be*, al costat dels mots propis del dialecte occidental: *espill*, *xic*, *melic*⁷ i *corder* [26, p. 24]. Aquesta tria lèxica permet fer-ne algun comentari. En primer lloc, tot i que tradicionalment aquestes diferències lèxiques han estat efectives, el cert és que avui el nivell lèxic és potser un dels nivells més permeables a l'anivellament dialectal. Això significa que si temps enrere era habitual que els nostres avis es referissin a *l'espill* o al *xic*, avui la mainada, almenys la lleidatana, tendeix més aviat a parlar de *miralls* i de *nois*. Aquest també és el cas de molts altres mots o expressions: *abadejo* 'bacallà', *lego* 'després', *sisquere*, 'tant de bo', etc. En segon lloc, potser continua sent habitual en terres (nord-)occidentals de sentir a parlar de *melics*, però també ho és sentir a parlar de *malics* o fins i tot de *milics*. Per tant, és evident que ens movem en el terreny de la tradició i la variació⁸.

Parlar de tradició i de variació no equival a posar data de caducitat a les formes dialectals. Cal no oblidar que, en la mesura que les paraules "són unitats en les quals es donen tots els vessants de la gramàtica: el fonològic, el sintàctic i el semàntic" [2, p. 22], aquesta variació és una constant natural

⁷Segons l'argument d'Esteve, Ferrer, Marquet i Moll aquest mot no pot qualificar-se de dialectalisme ja que és "emprat ininterrompudament des del rossellonès fins al valencià, passant pel català occidental [...] i que a més Fabra adjuntava com a sinònim al final de la definició de *llombrígol*." [7, p. 29–30]

⁸A efectes pràctics això significa que a l'hora d'establir una llista de dialectalismes cal anar en compte. Així, Turull [23, p. 204–205] en referir-se al lèxic lleidatà estableix fins a quatre categories: *a*) elements la vitalitat dels quals és absoluta i fins exclusiva a Lleida, *b*) mots que són encara més vius, però ja en competència amb les respectives parelles orientals o estàndard, *c*) paraules que ja han emprès el camí del desús, tanmateix no acomplert del tot (no és infreqüent el cas en què les generacions més grans usen encara un mot que el jovent desconeix) i, *d*) mots que ja són al capdavant d'aquest procés de desaparició de la parla viva actual

i un tret idiosincràtic de l'evolució lèxica d'una llengua. D'altra banda “les divergències lèxiques són les menys sistemàtiques i les més usuals” [30, p. 62] a diferència de les fonològiques i les morfològiques.

4 Un cas d'anàlisi particular: a propòsit de l'elaboració del DICFON

Arribats en aquest punt, podem començar a tractar el tema de la incorporació de dialectalismes en un diccionari a partir d'una experiència concreta, com ja avançàvem a la introducció. Es tracta de la selecció de mots considerats propis de la zona dialectal en què s'ha fixat el treball de camp del *Diccionari de la pronúncia del català nord-occidental (lleidatà)*⁹. El fet que es tracti d'un diccionari de fonètica, però, no ens estalvia els dos principals problemes a què ens hem referit en l'apartat 2: el de la incorporació lèxica –inclou el problema de la *grafia*– i el de l'especificitat semàntica.

Pel que fa al primer, el problema afecta aquelles paraules que no han estat incloses en el diccionari normatiu –que és la nostra font principal per raons òbvies– però sobre les quals hi ha prou documentació com per poder-les considerar dialectalismes, encara que, com veurem tot seguit, establir aquesta pertinença és més complicat del que sembla. En alguns casos el fet que la informació sobre aquests mots inclogui diferents variants accentua aquesta dificultat.

Quant al segon aspecte, no ens afecta directament en la mesura que com a diccionari de fonètica no hi tenen cabuda les definicions de les paraules i, doncs, no cal concretar el contingut semàntic de cada accepció. Ara bé, ens afecta en el sentit que de vegades la incorporació d'un mot en el diccionari, que gràficament correspon a un dialectalisme, s'ha fixat a partir d'uns criteris generals que fa que les definicions no es corresponguin amb l'ús habitual d'aquell mot en una determinada zona. En aquests i d'altres aspectes centrarem els comentaris següents.

4.1 CRITERIS PER A L'ESTABLIMENT DE LLEIDATANISMES

El primer punt que sembla obvi de plantejar-se és que si els límits geogràfics en l'establiment de variants fonètiques de les diferents entrades lèxiques –el

⁹L'abast geogràfic del DICFON abraça només l'àrea del subdialecte nord-occidental que correspon a l'anomenat *lleidatà* o *nord-occidental estricte* (vegeu Sistac [22, p. 28]). Pel que fa a l'abast comarcal, les dades han estat recollides a les comarques de: el Segrià, el Pla d'Urgell, l'Urgell, la Segarra, la Noguera i les Garrigues.

contingut pròpiament dit que correspon al DIFON– s’han establert en la zona que correspon a l’àrea lleidatana del domini nord-occidental, la selecció de mots patrimonials o propis d’aquesta zona passa per la selecció del que podem considerar *lleidatanismes*. La primera objecció, però, topa d’entrada amb aquesta ‘etiqueta’ i amb la definició d’aquest terme: què és un *lleidatanisme*?

La resposta a aquesta pregunta no la trobarem al diccionari, però de la mateixa manera que un *valencianisme* és “un element lingüístic del valencià emprat en un altre dialecte o en una altra llengua” [10, p. 1843], prou lícit seria de considerar un *lleidatanisme* ‘un element lingüístic del lleidatà emprat en un altre dialecte o en una altra llengua’. Ara bé, ens caldria respondre ben aviat a una altra pregunta: de quin *lleidatà* parlem?

Malauradament no disposem encara d’estudis complets sobre el lèxic de la zona que tractem, a banda, és clar, de les dades que inclou l’ *Atlas lingüístic del domini català*¹⁰. Tot i això, i ni que sigui de forma testimonial, podem recollir alguns exemples extrets dels pocs treballs que sobre el tema s’han realitzat des de l’àmbit nord-occidental:

[...] Exposo tot seguit la informació que he obtingut pel que fa a la frontera entre *canya-xiula* i *canya-xisca*.

Segons el DCVB, *canya-xisca* s’usa a la Segarra, l’Urgell i la Conca del Barberà. Aquesta afirmació cal matisar-la en el sentit que tant a la Segarra com a l’Urgell, l’àrea on s’usa *canya-xisca* abraça només una part de la comarca. Quant a la Conca, només puc assegurar que *canya-xisca* s’usa a Vimbodí. [19, p. 35]

Estormell i retrat.

Retrat és el nom de l’estornell a tres pobles del Segrià: Seròs, la Granja d’Escarp i Massalcoreig. En aquesta darrera localitat hi ha la variant *reixàrt*. Mot no recollit fins ara per cap diccionari. Fora d’aquests tres pobles del Segrià, el nom per designar el *Sturnus vulgaris* és el d’*estornell*. [20, p. 70]

¹⁰Les dades que pot oferir l’ *Atlas lingüístic del domini català* (ALDC) plantegen un problema greu que es deu a les característiques d’aquesta obra. El fet que es tracti d’una obra ingent que, per qüestions tècniques, entre d’altres, s’ha prolongat molt en el temps fa que algunes de les variants recollides en el seu dia avui ja no siguin vàlides. Joan Veny ho exemplificava en una ponència al Cinquè Col·loqui d’Estudis Catalans a Nord-Amèrica celebrat l’any 1987: “Així, a Lleida, l’ALDC, per al concepte ‘albergínia’ registra *aubergina* [...]; en canvi, una enquesta realitzada entre deu lleidatans (cinc vells i cinc joves) dona cinc variants per als primers (*aubergínia*, *aurigínia*, *asbergínia*, *auregina*, *abergina*) i dues, diferents, per als altres (*obergínia*, *aubergina*), [29, p. 29].

Ambdós fragments ens permeten apuntar les dificultats principals a l'hora d'establir les paraules que podem considerar *lleidatanismes*. Cal tenir en compte, en primer lloc, que és molt freqüent que els mots que en principi podríem considerar exclusius de l'àrea lleidatana comparteixin la seva extensió funcional amb altres zones geogràfiques. En el cas de *canya-xisca* en trobaríem un exemple en el sentit que a més de la Segarra i l'Urgell, i encara no a tota la comarca, és un mot també usat a la Conca de Barberà. És per això, doncs, que més que parlar de *lleidatanismes* preferim, a partir d'ara, parlar de *dialectalismes* tenint en compte quina és la seva presència en la zona que estudiem.

En realitat, malgrat que, com a parlants d'un dialecte o variant dialectal, ens pugui sorprendre aquesta convergència lèxica, és un fet sobre el qual han coincidit diversos estudis. Joan Veny en el seu moment [24, 25] analitzà els paralel·lismes lèxics existents entre el balear i el català occidental (lleidatà, valencià i tortosí) considerant que “el gran caudal del vocabulario balear –aparte las diferencias de los subdialectos– es el mismo del catalán central. Pero hay más de un centenar de vocablos usados en el balear que, inexistentes en el catalán central, reaparecen en zonas del occidental” [24, p. 13]. La conclusió final de l'anàlisi que ofereix Veny el duu a afirmar que “las coincidencias léxicas entre balear y catalán occidental no vienen implicadas por factores de colonización sino de arcaísmo” [25, p. 86].

Més propers al que podríem considerar la convergència entre subdialectes d'un mateix bloc dialectal i, més concretament, referents a les considerades zones de transició, trobem els estudis realitzats per M. Àngels Massip [15, 16] sobre el lèxic tortosí. A més d'algunes coincidències pel que fa al lèxic tortosí i nord-occidental en sentit estricte, en trobem també d'altres de més sorprenents que permeten establir una tipologia especialment rica:

1. alguns mots peculiars del tortosí,
2. mots que són comuns al català nord-occidental (inclòs el tortosí), al valencià i al balear,
3. mots que el tortosí té en comú amb el valencià i el balear,
4. mots que el català nord-occidental (inclòs el tortosí) té en comú amb el valencià,
5. mots que el català nord-occidental (inclòs el tortosí) té en comú amb el balear,

6. mots característics del català nord-occidental que també ho són del tortosí,
7. mots coincidents entre el balear i el tortosí,
8. mots comuns al valencià i al tortosí i
9. mots procedents del castellà [16, p. 69–76].

En el nostre cas, i a partir de les dades descriptives de què disposem, podríem establir també diferents vincles de relació:

1. mots específics del lleidatà: *catxipanda*, *enxautar-se*, *esmuriac*, *manejar*, etc.;
2. mots propis del nord-occidental, però només del ribagorçà i el pallarès: *cipella*, *escudir*, *espurlent*, *foraviar*, *llucana*, *ròssec*, *recensar*, etc.;
3. mots comuns a tot el domini nord-occidental: *cabirol*, *esporret*, *grabells*, *muricec*, *orxegar*, etc.;
4. mots que el català nord-occidental comparteix amb zones de transició (tortosí): *beset*, *encortador*, *pus*, *safranòria* (excloent el ribagorçà i el pallarès) o *carallada*, *orc* (excloent el lleidatà);
5. mots que el nord-occidental comparteix amb l'occidental: *llomillo*, *clasca*, *somera*, etc.; i
6. mots que comparteix amb l'oriental.

El segon aspecte important que ja havíem tractat anteriorment té a veure amb el grau de representativitat de la selecció lèxica que correspon als anomenats dialectalismes. Ho veiem en el cas del mot *retxat*, que segons les dades de Reñé és viu només a tres pobles del Segrià. S'hi afegeix a això les variants fonètiques corresponents i el fet que no puguin testimoniar-se a través d'informació lexicogràfica. El primer d'aquests aspectes es pot resoldre fixant el que podríem anomenar quotes de representativitat, la qual cosa no deixa de ser arbitrària i alhora dóna una imatge aproximativa de la realitat. En el nostre cas ho hem resolt excloent aquells mots que apareixen documentats de forma molt puntual només en un indret, i encara si les fonts documentals que utilitzem difereixen en el seu tractament. El problema que afecta la diversitat de variants fonètiques d'un mot l'hem intentat de pal·liar amb enquestes directes sempre que ha estat possible, especialment si no disposàvem de dades en els diccionaris descriptius de consulta.

4.2 SELECCIÓ LÈXICA I CONTINGUT DEL DICFON

Sembla clar que alguns dels mots, que *a priori* podem considerar dialectalismes propis de la zona de Lleida i les comarques que constitueixen la seva àrea d'influència, estan subjectes tant a la variació lingüística interna com a l'externa: intradialectal i interdialectal. Convé, doncs, determinar els criteris per a la selecció lèxica d'aquestes unitats. En el nostre cas els criteris han estat els següents:

1. *Presència en el diccionari normatiu* [10]: aquesta ha estat la primera referència que hem tingut en compte, atès que, a banda de les discussions que ha generat el contingut del DIEC, no hem d'oblidar que actualment és el diccionari normatiu de la llengua catalana. Cal tenir en compte també alguns dels comentaris que ja apuntàvem anteriorment en el sentit que la incorporació de dialectalismes possibles ha estat selectiva i és, doncs, ampliable.
2. *Dades recollides de treballs dialectològics*: a la llista anterior hi hem anat introduint les dades que hem pogut recollir dels treballs dialectològics que s'han centrat en el nostre àmbit geogràfic i que incorporen dades sobre el lèxic. També hem fet el buidat del contingut de treballs que, tot i no tractar-se específicament de treballs dialectològics, aportaven dades referents al lèxic.
3. *Presència en obres literàries*: l'empremta que la variant dialectal d'un escriptor deixa sobre la seva obra és un aspecte que sovint ha estat reconegut, entre d'altres, per la crítica literària. Pel que fa a la nostra àrea geogràfica existeix un article clàssic de Joan Veny sobre els "dialectalismes en els poetes lleidatans" [27], on l'autor ressegueix precisament les petges que la llengua de quatre poetes lleidatans –Màrius Torres, Agelet i Garriga, Estadella i Arnó i Morera i Galícia– van deixar a les seves obres¹¹. Entre les obres més recents que nosaltres hem seleccionat destaquen *El segle de la llum* de Pep Coll [4] i *Un bon error* de Núria Perpinyà [18].

¹¹De fet la influència del dialecte propi és també evident en obres amb manifestació aparentment menys subjectiva de l'autor com ara diccionaris. Aquest seria el cas dels suposats badalonismes que es puguin trobar al DGLC o, més propers a nosaltres, les formes dialectals que apareixen en el diccionari de Font (s. XVII) i que 'són testimoni de la condició urgellenca de l'autor' [28, p. 386].

4. *Inventari personal*: conté una sèrie de mots aportats pels col·laboradors¹² del DIFON, que podríem considerar possibles dialectalismes i que, si més no, han de ser analitzats com la resta de les nostres dades.

Totes les unitats lèxiques aplegades a través d'aquesta feina de selecció de fonts, han estat analitzades a partir d'una tasca de recerca lèxica posterior. Aquesta recerca ha consistit a obtenir la informació descriptiva de cada un dels mots seleccionats, bàsicament d'acord amb les dades del DECat i del DCVB, i a contrastar formes ortogràfiques o accepcions semàntiques que oferien els diccionaris de la llengua catalana (DGLC, DIEC i recentment el *Gran diccionari de la llengua catalana* [GDLC]).

El treball descrit fins aquí proporciona les primeres dades per a la selecció lèxica i, doncs, el contingut del DIFON. A nivell pràctic, però, i a partir sobretot dels aspectes inherents a la variació interna de les unitats lèxiques, cal tenir en compte quins han estat els majors problemes en què ens hem trobat. Els exemplifiquem tot seguit:

1. *Variació fonètica*

“El lingüista ha de tenir en compte les característiques dels diversos dialectes a fi de proposar la forma fonològica subjacent més generalitzadora” de cada mot [2, p. 22]. Efectivament, la variació interna de les unitats lèxiques passa per aquesta variació fonètica que defineix a la vegada les característiques fòniques de tota variant dialectal. Aquesta és la informació que ha d'incloure un diccionari descriptiu de fonètica. El reflex d'aquests trets fonètics, però, de vegades pot evidenciar-se també a nivell ortogràfic. Quan la unitat lèxica té una forma fixada com a normativa, aquestes possibles variants ortogràfiques queden resoltes (1). No esdevé el mateix quan no existeix una forma ortogràfica normativa i, doncs, referencial (2). Vegem-ho en els següents exemples:

(1) *a. apegar*: amb el sentit de ‘contagiar’ (recollit al DIEC [10, p. 133]) existeixen altres variants fonètiques d'aquest mot com ara [empe'ya] o [ampe'ya]. El dubte que a nivell ortogràfic podria plantejar-se sobre l'adopció de la forma *apegar* o *empegar* queda resolt en la mesura que el diccionari normatiu ofereix la primera. Els arguments per defensar la primera forma respecte a la segona

¹²En aquest sentit volem agrair molt sincerament els comentaris i els suggeriments de Lorena Dàrias, Marta Estrela i Sònia Vallverdú, que sovint han col·laborat en les tasques de recerca lèxica del DIFON.

podrien explicar-se pel fet que *empegar* significa ‘enganxar’ [10, p. 689], la qual cosa forçaria una situació de sinonímia innecessària. Fixem-nos, però, que aquesta situació també es produeix en el cas d’*apegar* ja que el DIEC, a més, recull el significat de ‘enganxar amb pega o qualsevol matèria aglutinant’ [10, p. 133].

b. *fenoll/fonoll*:¹³ en aquest cas el mateix diccionari soluciona el dubte de la duplicitat de grafia, que en realitat no reflecteix altra cosa que variants fonètiques d’aquest mot. Des d’aquest punt de vista són igualment normatives les formes *fenoll* [10, p. 864] i *fonoll* [10, p. 896].

(2) *mangrana*: aquesta forma no apareix documentada al DIEC, per la qual cosa no es pot considerar estrictament normativa. En aquest cas, però, pensem que hi ha almenys tres arguments vàlids per defensar la seva forma ortogràfica com a normativa, atès que és habitual en bona part de l’àrea lleidatana:

- i. En primer lloc, la pròpia definició de *dialectalisme* que ofereix el DIEC, ja que, a més del significat de ‘mot dialectal’, també li atorga el de ‘tret lingüístic propi d’un dialecte’ [10, p. 614], i sens dubte aquest mot exemplifica un tret de fonètica històrica que consisteix en la presència de nasal adventícia. D’altra banda, pensem que no deixa de ser un símptoma d’incoherència, atès que s’han admès variants com *caragol* [10, p. 349] o *carabassa* [10, p. 347].
- ii. En segon lloc, la base documental de què disposem sobre aquest mot i, en especial, de les variants fonètiques de *mangrana*: [məŋ'gɫanə] Pirineu oriental; [məŋ'granə] Solsona, Santa Coloma de Queralt; [maŋ'granɛ] Sort, Tremp, Lleida, Urgell, Falset, Gandesa, Vinaròs, Alcoi; [maŋ'grana] Esterri, Pont de Suert, Pobla de Segur, Tamarit de la Llitera, Calasseit, Tortosa, Castelló, Lluçena, València [1, vol. VII, p. 122–123]. Segons Coromines, *magrana*, amb la seva variant *malgrana* i *mangrana*, resulta d’un encreuament entre les dues denominacions llatines MILLE-GRANA “mil grans” i MALUM GRANATUM “fruit granat, fruit fet de grans”, que ja en llatí vulgar

¹³A més de la variant *fenoll*, i derivats, també ha estat acceptada la forma *redó*, i derivats, al costat de *rodó*, però paradoxalment no ho ha estat la forma *renyó* al costat de *ronyó* [7, p. 32 i 48].

tardà degueren combinar-se en variants com MA(L)GRANA [5, vol. V, p. 369–371].

- iii. El GDLC [6, p. 1047] ja incorpora la forma *mangrana* com una variant de *magrana*.

La variació fonètica que ortogràficament no ha estat fixada afectaria un gran nombre de mots que caldria analitzar de forma particular, com ara *prèssic* ‘préssec’, *mandonogo* ‘mondongo’, *llangosta*, ‘llagosta’, *mixó* ‘moixó’, *vànua* ‘vànova’, *angolfa* ‘golfes’, *aufendós* ‘ofenós’, *asfregar* ‘fer fregues’, *bambolla/ba(t)llofa* ‘butllofa’, *covi* ‘cove’, etc. En tots els casos cal ser conscient de la diferència que s’estableix entre el que és una ‘norma lèxica explícita’, és a dir, la que s’inclou en obres normatives com ara els diccionaris, i la ‘norma lèxica implícita’, en el sentit d’adequació a la situació comunicativa, a l’estil personal o a l’estètica [3, p. 304]. El que nosaltres proposem, en definitiva, és que a partir d’alguns d’aquests mots convindria plantejar-se quina és la *norma lèxica explícita*.

(3) *tardaó*: aquesta variant de *tardor*, que ha estat admesa com a entrada lèxica al DIEC [10, p. 1736] i defensada més d’un cop pels estudiosos del nord-occidental, és un exemple que se situa a l’endemig dels dos casos anteriors. Cal valorar el seu costat positiu en la mesura que ha estat incorporada al DIEC, però és una forma sobre la qual caldria fer algun comentari. En primer lloc, la variant *tardaó* és un terme que molts dels mateixos parlants del dialecte nord-occidental (almenys en l’àmbit lleidatà estricte) consideren com una pronúncia connotada negativament en el sentit que sovint es percep com a vulgarisme.

D’altra banda, també alguna de les fonts documentals –el DECat, concretament– es mostra reticent a acceptar l’abast d’aquesta variant: “I no obstant l’ingenu filòleg [Germà Colon] recull, sense alarmar-se’n gaire, la reveladora variant *tardaó* i *tardagó* que li donen corresponsals, un de Ribagorça i un que posa a «Lérida» (ignorantment, car el bàrbar vol dir, «provincia de Lérida», terme sense contingut dialectològic). Ja en vaig tenir prou per mostrar-li per carta i nota p. p. la *Misc. Fontserè* (1962, 140) que això revelava l’ètimon real TARDATIO, -ONIS. Després hem trobat d’aquesta forma primitiva confirmacions espontànies en molts llocs (tanmateix ell fou qui aixecà la llebre, agraim-ho): en el poble d’Aneto [...] (1957); Espot (1959) [...] ; *AlcM* diu que a Bonansa,

Tremp, Balaguer, Tamarit de Llitera, i fins a Ponts, Artesa de Segre i Urgell (*no ho fa massa fort?*)” [el subratllat final és nostre] [5, vol. VIII, p. 310].

2. Variació morfològica

La variació morfològica, que majoritàriament afecta el gènere dels mots implicats, és un aspecte que cal tenir en compte no només a l'hora de determinar les característiques morfològiques d'aquestes unitats lèxiques, sinó per determinar si realment els mots han estat incorporats per la seva especificitat dialectal. Vegem-ho en alguns exemples:

(4) *amanit*: amb el significat d'*amanida*, no està recollit al DIEC. Segons el DECat, *amanida* en femení “era l'únic mot que s'utilitzava amb el significat d'*ensiamada*, o l'internacional ‘ensalada’ fins a 1940; avui s'ha estès *un amanit*, que ja em va cridar l'atenció des de la primera tornada a la pàtria 1952–53, amb extensió sobtadament general, tot i que abans només s'havia registrat a Ribagorça” [5, vol. I, p. 258]. El DCVB confirma l'ús com a forma masculina especialment a la Ribagorça, i podem assegurar que actualment també és freqüent a Lleida i en alguns llocs de l'àrea d'influència més propera¹⁴.

(5) *pols*: s'utilitza en masculí amb el sentit de “conjunt de partícules diminutes, de terra seca i d'altres matèries, que poden ésser alçades i emportades pel vent” (fem. segons l'accepció que recull el DIEC [10, p. 1447]). Val a dir, però, que és freqüent en expressions com ara '*treure (e)l pols*', la qual cosa fa que en aquest context el canvi de gènere pugui estar influenciat per l'elisió de l'article.

En aquest cas es tractaria més aviat d'una evidència del conservadorisme del dialecte atès que en el període antic, segons Coromines, aquest mot acostuma a ser masculí [5, vol. VI, p. 662].

¹⁴Un cas semblant seria el de la forma masculina 'escalivat' –no recollit al DIEC com a substantiu– en lloc de la corresponent 'escalivada' amb el significat de “menjar fet al caliu, esp. pebrots, albergínies, cebes, tomàquets i patates” [10, p. 753]. Segons les dades que hem pogut recollir aquest ús de la forma en masculí no és general, però entre gent de Lleida ciutat és freqüent d'utilitzar la forma *escalivada* amb el significat anterior, i en canvi utilitzar la forma masculina en expressions com 'coca d'escalivat', que conviu, entre d'altres, amb la de 'coca de recepte' o 'coca de/amb samfaina'. Tanmateix, caldria establir quin és l'ús d'aquests termes en l'àmbit nord-occidental.

(6) *padrinet/eta*: la variació morfològica que afecta aquest parell de mots respecte al que apareix al DIEC no és quant a gènere sinó quant a procés de derivació. Així, el sufix *-et*, *-eta* no atorga categoria de diminutiu sinó distinció semàntica. En l'àmbit nord-occidental, almenys en part de l'àrea lleidatana, *padrinet* i *padrineta* tenen el significat de 'padrins de fonts' i es distingeixen de les formes *padrí* i *padrina* que volen dir respectivament 'avi' i 'àvia'. Segons la informació que recull el DIEC, s'ha incorporat la variació semàntica de les formes *padrí* i *padrina* amb els significats suara esmentats però no la corresponent a *padrinet* i *padrineta*, que segons el DIEC correspon a *padrí* i *padrina jove*.

Algunes de les variacions morfològiques pròpies de la zona dialectal a què ens referim ja han estat incloses a l'edició del DIEC. Aquest és el cas de *pinte* (masc.) amb el significat de 'pinta'; *pomera* o *perera* com a formes equivalents a 'pomer' i 'perer' o l'ús habitual en plural del mot *faldeta* amb el significat de 'faldilla o enagos'. Tanmateix, no ha estat recollit el sentit en plural del mot *faldar* 'peça de l'armadura antiga' que d'antic apareix documentat amb el significat de 'bolquers' [5, vol. III, p. 858].

3. Variació semàntica

Per variació semàntica entenem aquelles accepcions que corresponen a l'ús funcional que es fa de certs dialectalismes en la zona a què pertanyen i que en el DIEC no apareixen especificades. Tal és el cas de mots com:

(7) *alzina*: segons apareix al DIEC "nom donat a diversos arbres del gèn. *Quercus*, de la família de les fagàcies, de fulla sempre verda, coriàcia [...] Fusta de l'alzina" [10, p. 90]. No recull, però, el significat de 'aglà', és a dir, el fruit de l'alzina. Tanmateix, segons consta en el DECat aquest significat era prou freqüent, almenys fins no fa gaire, en algunes zones del domini occidental: "Avui en català la zona d' *alzina* 'aglà' s'estendria segons *AlcM* des de Solsona a tot el Segrià mitjà (d'Organyà) i poc o molt fins a la Conca, Sió i Urgell, i a les mateixes localitats és on s'usa *alzinera* per a l'arbre [...]: aquest derivat, en efecte, és el que he constatat en vigor en el Cardener (des de Lloberola de Biosca i Llobera) cap al Segre (Serenyana d'Oliana) i cap al Nord fins a Cambrils d'Odèn i Lavansa (1957–1964)." [5, vol. I, p. 245].

(8) *ofegar*: apareix al DIEC amb les accepcions de “‘fer morir privant la respiració; impedir de respirar’, ‘ofegar-se de calor’, ‘neguitejar-se per dificultats aparents o que no tenen importància, o bé no saber sortir-se’n’, ‘apagar, extingir (el foc, la vida) privant l’accés de l’aire’, ‘impedir la propagació’ i ‘coure a foc lent (un menjar) amb oli o llard, ben tapat i amb poca aigua, estofar’” [10, p. 1304]. Altrament, no apareix amb el significat de *negar* ‘asfixiar per immersió en un líquid’ [10, p. 1271], que sí que apareix documentat en textos antics per Coromines [5, vol. VI, p. 34–35]. En lleidatà, doncs, seria habitual de sentir: *s’ha mort ofegat en el riu*.

De vegades més que de variació semàntica es tracta d’alguna diferència de matís semàntic:

(9) *llenasca*: el DIEC recull un únic significat “pedra, roc pla” [10, p. 1127]. A aquesta generalització poden afegir-s’hi els matisos que esmenta Coromines, alguns dels quals és possible que ja no es conservin: “Els corresponsals del *Diccionari de Dialectes* de l’Institut d’E. C., c. 1920–5, havien comunicat (cèdules que vaig copiar c. 1932): «*llenasca*: llosa doble que serveix per empedrar les eres de batre», Castellbò, «*llenasca*: tros de penya més o menys plana que apareix en els camps, camins o carrers del poble», Àger; a mi mateix m’havien descrit a Sort «*aquelles llanasques* que hi ha damunt de l’estany de Certascan» (1931); justament al fons de la vall que en baixa, o sigui a Tavascan, m’explicaren «*llenasca* vol dir ‘una penya espadada’» (1934) i en altres dos pobles de la Vall de Cardós em confirmaren «roca» (Esterrí) [...] ” [5, vol. V, p. 145].

Cal reconèixer, però, el paper del DIEC en la incorporació d’algunes accepcions que formen part del contingut semàntic de certs mots, que per això precisament podem admetre com a dialectalismes. Per posar-ne només alguns exemples esmentarem els casos de *pastisseria* com a sinònim de ‘fleca’ [10, p. 1367]; *panadó* referint-se a una ‘panada especialment d’espínacs amb pinyons i panses’ [10, p. 1343]; *fargar-se* per ‘vestir-se bé, ficar-se bé la camisa’ [10, p. 855]; *torre* amb el sentit de ‘explotació agrícola amb casa de pagès’ [10, p. 1784], etc.

5 Conclusió

L'ús de certes paraules marca la identitat de la persona que les empra. Sovint hem sentit a dir sobre determinats mots que només 'els empren els padrins' o que utilitzar segons quines paraules 'fa parlar de pagès'. Les opinions a què estan subjectes els dialectalismes comparteixen ambdós comentaris. Efectivament, com a part del component lèxic d'una llengua i en la mesura que aquest lèxic evoluciona, els dialectalismes estan sotmesos a la variació interna i externa que afecta qualsevol altra unitat lèxica i, consegüentment, també tenen el seu espai en els *diccionaris*.

La inclusió de mots dialectals en qualsevol obra lexicogràfica obliga a prendre posició sobre determinats aspectes, com ara en quin nombre s'introdueixen, sota quina forma es presenten o quin significat se'ls atorga. Tanmateix, i concretament en el cas que hem tractat, queden encara alguns buits que caldria si més no esmentar. Per un costat, sovint la nostra consciència idiolectal ens pot traïr. En tenim proves evidents en aquells mots que comparteixen un domini geogràfic prou ampli com per integrar-los en el bloc del lèxic comú del català. Per un altre costat, tot i que, certament, resulta molt útil de recórrer a les fonts documentals, de vegades, trobarem casos en què haurem d'optar per la informació que ofereix l'enquesta directa; bàsicament per dos motius:

1. per manca d'informació descriptiva o
2. per divergència respecte a les fonts documentals.

En qualsevol cas, està clar que la recerca lexicològica dels *dialectalismes* cal que convisqui amb l'estudi de la terminologia –font de modernitat– d'una llengua.

Referències

- [1] ALCOVER, A. M. & MOLL, F. DE B. (1930–1962). *Diccionari català-valencià-balear*. Palma de Mallorca: Editorial Moll, 1985.
- [2] CABRÉ, M. T. (1994). *A l'entorn de la paraula (II)*. *Lexicologia Catalana*. València: Universitat de València.
- [3] CABRÉ, M. T. (1997). La terminologia catalana: correcció i adequació. *Estudis de llengua i literatura en honor de Joan Veny*. I. Barcelona:

Universitat de Barcelona i Publicacions de l'Abadia de Montserrat. 291–309.

- [4] COLL, P. (1997). *El segle de la llum*. Barcelona: Empúries.
- [5] COROMINES, J. (1980–1991). *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*. Barcelona: Curial – 'la Caixa'.
- [6] ENCICLOPÈDIA CATALANA. (1998). *Gran diccionari de la llengua catalana*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana.
- [7] ESTEVE, F., ET AL. (1998). El diccionari de l'Institut. Una aproximació sistemàtica. *Els Marges*, 60: 5–96.
- [8] FABRA, P. (1932). *Diccionari general de la llengua catalana*. Barcelona: Catalònia.
- [9] INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS. (1993). Criteris sobre la incorporació de variants lexicals en el «Diccionari general». *Documents de la Secció Filològica*. II. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans. 81–83.
- [10] INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS. (1995). *Diccionari de la llengua catalana*. Barcelona/Palma de Mallorca/València: Edicions 3 i 4, Edicions 62, Editorial Moll, Enciclopèdia Catalana i Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- [11] INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS. (1996). L'elaboració del «Diccionari de la llengua catalana». Criteris aprovats per la Secció Filològica. *Documents de la Secció Filològica*. III. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans. 11–53.
- [12] JULIÀ I MUNÉ, J. (1996). Diccionari de la pronúncia del català nord-occidental. A. Agustí, ed., *El nord-occidental entre dues llengües? Actes de les Jornades d'estudi del català nord-occidental* (Lleida). Institut d'Estudis Ilerdencs. 221–228.
- [13] JULIÀ I MUNÉ, J. (1997). Variació i fonètica. M.-R. Lloret et al., eds., *Anàlisi de la variació lingüística*. Barcelona: PPU. 149–177.
- [14] LAMUELA, X. & MURGADES, J. (1984). *Teoria de la llengua literària segons Fabra*. Barcelona: Quaderns Crema.

- [15] MASSIP, M. A. (1986). Consideracions sobre el lèxic tortosí. *Actes del Setè Col·loqui Internacional de llengua i literatura catalanes (Tarragona-Salou, 1-5 octubre 1985)* (Barcelona). Publicacions de l'Abadia de Montserrat. 633-645.
- [16] MASSIP, M. A. (1989). *Aproximació descriptiva al parlar tortosí*. Tarragona: Publicacions de la Diputació de Tarragona.
- [17] PEREA, M. P. (1998). De re lexicogràfica. *Els Marges*, 60: 96-120.
- [18] PERPINYÀ, N. (1998). *Un bon error*. Barcelona: Empúries.
- [19] RENÉ, J. (1982). Notes per a l'establiment de la isoglossa entre CANYA-XIULA i CANYA-XISCA. *Butlletí de dialectologia nord-occidental*, 1: 35-37.
- [20] RENÉ, J. (1983). Cinc estudis sobre lèxic nord-occidental. *Butlletí de dialectologia nord-occidental*, 2: 67-81.
- [21] RICO, A. & SOLÀ, J. (1995). *Gramàtica i lexicografia catalanes: síntesi i història*. Universitat de València.
- [22] SISTAC, R. (1998). *El català d'Àneu. Reflexions a l'entorn dels dialectes contemporanis*. Esterri d'Àneu: Consell Cultural de les Valls d'Àneu.
- [23] TURULL, A. (1990). Notes sobre el lleidatà. *Ilerda*, XLVIII: 201-206.
- [24] VENY, J. (1959). Paralelismos léxicos en los dialectos catalanes I. *Revista de Filología Española*, XLII: 1-19.
- [25] VENY, J. (1960). Paralelismos léxicos en los dialectos catalanes II. *Revista de Filología Española*, XLIII: 53-86.
- [26] VENY, J. (1978). *Els parlars catalans*. 8 ed. Palma de Mallorca: Editorial Moll, 1989.
- [27] VENY, J. (1979). Dialectalismes en els poetes lleidatans. *Homenaje a Samuel Gili Gaya (in memoriam)*. Barcelona: Bibliograf. 193-200.
- [28] VENY, J. (1984). Lexicografia i dialectalismes: a propòsit del Diccionari català-llatí d'Antoni Font (s. XVII). *Estudis en memòria del professor Manuel Sanchis Guarner: Estudis de llengua i literatura catalanes*. València: Univeristat de València. 381-390.

- [29] VENY, J. (1987). Noves dades sobre la partió català occidental-català oriental. *Actes del Cinquè Col·loqui d'Estudis Catalans a Nord-Amèrica (Tampa- St. Augustine, 1987)* (Barcelona). Publicacions de l'Abadia de Montserrat. 11–41.
- [30] VIAPLANA, J. (1996). *Dialectologia*. València: Universitat de València.